

איציק מאנגר

שירי המגילה

איציק מאנגער . מגילה-לידער

איציק מאנגר
שירי המגילה

איציק מאנגער · מגילה-לידער

מהדורה דרלשונית עברית-יידיש

תרגם והעיר: דוד אסף

אייר: נעם נרב

הוצאת עם עובד

חרגול הוצאה לאור

הספר ראה אור בתמיכתה הנדיבה של קרן יצחק ארצי ז"ל מיסודו של דן דוד

כן סייעו בהוצאת הספר:

קרן איציק וגניה מאנגר ליד קרן יהושע רבינוביץ לאמנויות, תל-אביב
בית הספר למדעי היהדות, אוניברסיטת תל-אביב
מועצת הפיס לתרבות ולאמנות

מרכז הספר והספריות בישראל
המפעל ליוזמות חדשות בספרות העברית
בסיוע מינהל התרבות, המחלקה לספרות

עריכה: יהונתן נדב
עיצוב הספר: סטודיו קובי פרנקו

אין לצלם, להעתיק, להקליט, לשכפל או להפיץ בכל דרך שהיא ובשום אמצעי, אלקטרוני, אופטי או מכאני, קטעים כלשהם מספר זה, וכן אין לעשות שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בתוכן הספר ללא רשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

מהדורה ראשונה, אוקטובר 2010 – תשרי תשע"א

© כל הזכויות בשירי איציק מאנגר שמורות לקרן איציק וגניה מאנגר
© כל הזכויות בתרגומו של בנימין טנא לשיר "טווס הזהב" שמורות להוצאת הקיבוץ המאוחד / ספרית פועלים
© כל הזכויות בתרגום שמורות תשע"א – 2010
לדוד אסף, להרגול הוצאה לאור בע"מ
ולהוצאת עם עובד בע"מ תל-אביב

הוצאת עם עובד
הרגול הוצאה לאור
ת"ד 11036, תל-אביב 61116
info@xargol.co.il
www.xargol.co.il

נדפס בישראל תשע"א
Printed in Israel 2010
ISBN 978-965-13-2147-4

תוכן העניינים

· 10 ·	דוד אסף ונעם נדב, ראש דבר
· 12 ·	דוד אסף, בשער המגילה
שירי המגילה · מגילה לידער	
· 27 ·	הקדמה
· 30 ·	שירו של הכרוז
· 136 ·	דאָס ליד פֿונעם לוי־פֿער
· 32 ·	מדוע נשא מרדכי הצדיק חן בעיני המלך?
· 138 ·	פֿאַר וואָס מרדכי הצדיק האָט געפֿונען חן בים מלך
· 36 ·	ושתי המלכה
· 140 ·	די מלכה ושתי
· 38 ·	סעודת המלך
· 142 ·	דעם מלכס סעודה
· 42 ·	קינתה של ושתי
· 144 ·	ושתיים קלאַגליד
· 46 ·	המלכה ושתי צועדת אל עמוד התלייה
· 146 ·	די מלכה ושתי גייט צו דער תלייה
· 48 ·	אסתר מתכוננת לבוא לפני המלך
· 148 ·	אסתר גרייט זיך צום מלך

- 8 · מרדכי חוזר לביתו מחתונת אסתר 52 ·
 מרדכי גייט אַהיים פֿון אסתרס חתונה 150 ·
- 9 · תוגתו של פסטריגתא 54 ·
 די עלעגיע פֿון פֿאַסטריגתא 152 ·
- 10 · אסתר המלכה אינה יכולה לישון 58 ·
 אסתר המלכה קען נישט שלאָפֿן 154 ·
- 11 · פסטריגתא חולם 60 ·
 פֿאַסטריגתא חלומט 155 ·
- 12 · מרדכי השתרלן 64 ·
 מרדכי הצדיק דער שתרלן 156 ·
- 13 · המלכה באה לפני המלך 68 ·
 די מלכה קומט צום מלך 158 ·
- 14 · פסטריגתא שולח דרישת שלום עם הציפורים 72 ·
 פֿאַסטריגתא שיקט אַ גרום מיט די פֿייגל 160 ·
- 15 · המן מטלפן לויזתא במערכת העיתון 76 ·
 המן טעלעפֿאָנירט צו ויזתא אין דער רעדאַקציע 162 ·
- 16 · האומן פונפתא מספיד את פסטריגתא 80 ·
 דער מײַנסטער פֿאַנפֿתא האַלט אַ הספד אויף פֿאַסטריגתא 164 ·
- 17 · המלך אחשוורוש לאחר ההתנקשות 84 ·
 דער מלך אַחשוורוש נאַכן אַטענטאַט 166 ·
- 18 · מרדכי בא אל אסתר המלכה 86 ·
 מרדכי קומט צו אסתר המלכה 168 ·
- 19 · המן הרשע אינו יכול לישון 90 ·
 המן הרשע קען נישט שלאָפֿן 170 ·
- 20 · המן מסתובב בחצר המלך 94 ·
 המן דרייט זיך אין מלכס הויף 172 ·
- 21 · פונפתא ועוזריו תופרים בגד שרד להמן 98 ·
 פֿאַנפֿתא מיט זײַנע געזעלן נייען פֿאַר המנען אַ מונריר 174 ·
- 22 · מרדכי הצדיק ממתין לשטן 100 ·
 מרדכי הצדיק וואַרט אויפֿן שטן 176 ·
- 23 · האומן פונפתא מתכוון לתענית 104 ·
 דער מײַנסטער פֿאַנפֿתא גרייט זיך צום תענית 178 ·
- 24 · המלכה אסתר צמה 108 ·
 די מלכה אסתר פֿאַסט 180 ·
- 25 · המן מתכוון לנשף 110 ·
 המן גרייט זיך צום באַל 182 ·
- 26 · המלך כועס 112 ·
 דער מלך איז אין כעס 183 ·
- 27 · מוליכים את המן לעמוד התלייה 114 ·
 מען פֿירט המנען צו דער תלייה 184 ·
- 28 · האומן פונפתא מכין סעודת הוריה 116 ·
 דער מײַנסטער פֿאַנפֿתא פראַוועט די סעודה 186 ·
- 29 · אמו של פסטריגתא מרליקה נר זיכרון 120 ·
 פֿאַסטריגתאס מאַמע צינדט אַן אַ יאַרצײַטליכט 188 ·
- 30 · השיר על טווס הזהב (תרגם בנימין טנא) 124 ·
 דאָס ליד פֿון דער גאַלדענער פֿאַווע 190 ·
- נספח: סטוריבורד ורצועות קומיקס של שירי המגילה 195 ·

ספר זה מוקדש לזכרו של יצחק ארצי (1920–2003), איש ציבור, חבר־כנסת, סגן ראש עיריית תל־אביב-יפו והממונה על התרבות בעיר במשך עשרים שנה. אדם שאהב את שפת יידיש בכל לבו ונאבק למען זכותה להתחדש לצד השפה העברית. הוצאה לאור דו־לשונית של 'שירי המגילה' היא התגשמות חלומו. קרן יצחק ארצי ז"ל הפועלת באוניברסיטת תל־אביב הוקמה בנדיבותו של דן דוד, חניכו של ארצי בתנועת הנוער הציוני ברומניה.

ראש דבר

את איציק מאנגר ואת שירי המגילה הכרנו מתקליט ישן, שעוטר באיוריו התמימים של ז'אן דוד ואצר בתוכו את מנגינותיו הנדירות ביופיין של דובי זלצר ואת שירתם העסיסית של שחקני ההצגה די מגילה פון איציק מאנגער. בשנות השישים של המאה הקודמת זכתה הצגה זו להצלחה מסחררת על בימת תיאטרון החמאם ביפו, אבל אנו היינו אז ילדים טובים, בתל-אביב וברושלים, ואת ההצגה, לצערנו, לא ראינו. הסתפקנו בתקליט ובמילים המשובות ביידיש, שאת רובן לא הבנו, אבל את קסם השירים ואת הרצון להבינם ולהופכם לנחלת הכלל אנו נושאים עמנו זה שנים.

לא ביום אחד נולד ספר. מלאכת התרגומים, ההסברים והציורים התארכה הרבה יותר מתשעה חודשי היריון רגילים, אך נודה על האמת: נהנינו מכל רגע. והחומרים הללו, שמהם נעשה ספר זה, הותכו לא רק בדבק של אהבה גדולה לשירתו של איציק מאנגר, אלא גם בתחושה של כמעט שליחות. ומה טיבה של שליחות זו? אם תרצו הרי זה הרצון הישראלי לספר לכל החבר'ה. להביא את הבשורה הטובה לא רק אל הדוד מרדכי שספון בתוך ביתו וממתין לה בקוצר רוח (כלשונו של מאנגר), אלא לכל מי שעינו פקוחה, אוזנו קשובה ולבו פתוח: לאלה שזוכרים ומתרפקים בהנאה, ובעיקר לאלה שכלל אינם יודעים ואינם מכירים את קסמיה וטעמיה של שכיית חמדה זו. רצינו לחשוף את האור המכושף שבה, לצחצח את המנורה הבוהקת שמעט החלידה, ולהסיר את האבק שהצטבר על נכסיה המופלאים של תרבות עשירה, שמציצה אלינו מעברנו הכל-יך קרוב שהוא בה בעת כל-יך רחוק. ניסינו לעשות זאת קצת אחרת, ואנו מקווים כי הצלחנו.

אנו מבקשים לנצל הזדמנות זו של גילוי לב כדי להודות לחברים טובים שסייעו לנו במלאכתנו ברצון: דן דאור, עמינדב דיקמן, אבנר הולצמן, מיכל זמיר, יאיר זקוביץ ובני מר – שקראו נוסחים ראשונים ואחרונים, העירו והציעו; לאברהם נוברשטרן שליווה בחוכמה ובתשייה את הספר מראשיתו ועד הבאתו לרפוס; וכמובן לאלה שעזרו בחומר ובלבנים: תודה לנאוה סמל, דינה פורת ואבי אבישר מקרן יצחק ארצי ז"ל מיסודו של דן דוד, לקרן איציק וגניה מאנגר, לבית שלום עליכם, לבית הספר למרעי היהדות באוניברסיטת תל-אביב, למרכז הספר והספריות בישראל, למועצת הפיס לתרבות ולאמנות ולהוצאות הספרים הרגול ועם עובד. ולבסוף, תודה ליהונתן נרב – חיליק בפי כל – שאינו רק מו"ל

או "חרגול", אלא גם אח וגם חבר, ובעיקר עורך נפלא, רגיש, חכם וטוב טעם, ששותף לנו באהבה הבלתי מסויגת לשירי המגילה.

קורבן התודה הגדול מכולם מגיע לבני משפחותינו, שגילו איפוק מרשים נוכח שיגיונותינו הילדותיים ונהגו בנו בסבלנות ראויה לציון. "לא כל יום פורים!" – הם ביקשו לזעוק, ושתקו. אנחנו משוכנעים שלא פעם, כאשר התקליט חרק בפעם האלף את קינתו של פסטריגתא או את שירו של טווס הזהב, הם ביקשו לעשות בנו שפטים. ואם לא בפועל ממש, הרי לפחות ללכת בעקבות אסתר המלכה, שזרקה את אהובה פסטריגתא לכל הרוחות ובהזדמנות אחרת שפכה על ראשו של המן את תוכנו של סיר הלילה המלכותי. אבל הם התאפקו בכל כוחם ולא עשו כך, ולכבודם אנו מקדישים ספר זה – משלוח מנות של מילים, צלילים וצבעים – ומקווים שיעלה לרצון לפניהם ולפני כל הקוראים.

דוד אסף ונעם נרב

בשער המגילה

איציק (יצחק) מאַנגר נולד בשנת 1901 בצ'רנוביץ, העיר הראשית של פוקובינה (או עדיין חלק מן האימפריה האוסטרו-הונגרית). בילדותו בילה פרקי זמן בקולומביה שבגליציה המזרחית, שם נולדה אמו, ובה ובקרבתה גרו גם אביו, דודיו, סביו וסבותיו. בשנת 1914 עבר ליאסי (רומניה), וב-1919 לבוקרשט, ושם, בהיותו בן עשרים, נדפס שירו הראשון. היטב ידע מאנגר כי המשך התפתחותו כמשורר דורש התנתקות מן הפרובינציה ומעבר אל מרכז משמעותי יותר של תרבות יידיש. בן עשרים ושבע (1928) עבר אפוא להתגורר בוורשה, בירת פולין העצמאית, שהיתה אז המרכז החשוב ביותר של סופרי יידיש. שנה לאחר מכן (1929) ראה אור בבוקרשט ספר שיריו הראשון, שטערן אויפן דאך (כוכבים על הגג). בימי ורשה זכה מאנגר לפרסומו הגדול – בין היתר הודות לחומש-שילדער (שירי החומש), קובץ שירים שפרסם בשנת 1935, ולמגילה-לידער (שירי המגילה), שנדפס כעבור שנה.

בשנת 1938 עזב מאנגר את ורשה ונסע לביקור בצרפת, ומשם חזו בפלישת הגרמנים לפולין. ב-1940 הצליח להימלט ללונדון, ומכאן ואילך לא מצאה עוד כף רגלו מנוח או נחת. הוא חי באנגליה עד שנת 1951, ואז נענה להזמנת חברים והעתיק את מקומו לארצות-הברית. בניו-יורק נשא אשה (גַנְיָה), אלמנתו של הסופר משה נאדיר, אך ילדים לא היו לו. למן שנת 1958 ביקר פעמים רבות במדינת ישראל ותמיד זכה לקבלת פנים חמה ונלהבת. הוא עלה ארצה רק בשנת 1966, וחי בישראל – אם "חיים" אפשר לקרוא לתקופה קצרה זו, שרובה עברה עליו במחלה קשה – עד מותו בבית-מרפא בגדרה בשנת 1969. הוא קבור בבית-העלמין בנחלת יצחק; ארכיונו האישי שמור בספרייה הלאומית בירושלים.

מאנגר היה מגדולי המשוררים של ספרות יידיש המודרנית, ואחד מגיבורי התרבות הנערצים והאהובים ביותר שלה. הוא נתפס כמיין "טרובדור" עממי, שידע לפרוט על נימים חבויות ולהרעיד לבבות, ובו בזמן מודרניסט מהפכן ונועז. קולו האישי היה מובהק ומזוהה. הוא שאב מן המקורות אך גם ידע לברוא אותם מחדש, בצלמו ובדמותו, וזכה ששיריו יתקבלו כהדר אותנטי של תרבות ושל תקופה. הקורא הישראלי מכיר מן הסתם כמה משיריו המתורגמים והמולחנים, כמו "על הדרך עץ עומד", שתרגמו (כל אחד בנפרד) בנימין טנא ונעמי שמר; "הַיְדֵל הַיְדֵל דֵם" ("לכבוד רבנו תם"), שתרגמו

יעקב שבתאי, דן אלמגור ויעקב אורלנד; "אברהם ושרה" שתרגמו בנימין טנא וחיים חפר, או "בלדה לבת הטוחן" (או "בת האופה") שתרגמו יעקב שבתאי ודן אלמגור.

בשנת 1936 נדפס בוורשה הקובץ מגילה-לידער, שכלל עשרים ותשעה שירים. הספר נדפס בהוצאה בעלת שם אירוני וסמלי: אַליינעניו (לברי). שנה קודם כבר פרסמה הוצאה זו את החומש-שילדער של מאנגר, ולמעשה היה זה מפעל מו"לות פרטי של מאנגר עצמו, שקושש פרוטה לפרוטה כדי להפיס את שיריו. הנה כי כן, גם בוורשה, עיר ואם לתרבות יידיש, דרכו של משורר צעיר ובלתי ידוע שביקש לפרסם את ביכורי עטו לא היתה סוגה בשושנים.¹

בשירי המגילה, שהיו הרחבה של רפרטואר שירי החומש, הוצגו גיבורי מגילת אסתר כדמויות טרגיקומיות הנטועות בהווי חייהם היומיומי של יהודי מזרח-אירופה, על עולמם הרגשי, שמחותיהם ומצוקותיהם. היה בהם שילוב כובש לב של הומור, עממיות וליריות, אך גם הטמעה מחוכמת של מסורות מדרשיות וספרותיות עתיקות. מאנגר אמנם לא ידע עברית, אך כמו כל מי שצמח בהווייה של שפת היידיש החיה גם הוא ספג בילדותו ובבגרותו את עולם היידישקייט: "לשון קודש", פירושי רש"י וסיפורי צאנה וראינה, מסורת דתית והווי של שבת והגים. אין צריך לומר שמסורת הפורים-שפיל האשכנזית, זו המרחיבה את סיפור המגילה על בסיס תיאטרוני ומוסיפה לו דמויות ועלילות חדשות, היתה מוכרת לו היטב. ראשיתה של מסורת זו בעיבורים שיריים של מגילת אסתר, שמהם נולדו גם הצגות קומיות של חובבים ("ליצנים" או "ליצני פורים"). הצגות אלה, שהוכנו במיוחד לכבוד פורים, הועלו בדרך כלל בבתים פרטיים, ונודעו בכינוי "אחשורוש-שפיל" או "פורים-שפיל". נוסחי הצגות מעין אלה ידועים לפחות מן המאה ה-17, וקיומן (ביידיש) התמיד עד השואה. גם בימינו עדיין נמשך מנהג זה בכמה קהילות חסידיות, כגון בפּוֹבּוֹב, בְּלִז' או ויז'ניץ.

1. כעבור זמן פרסמה הוצאת אַליינעניו של מאנגר שני ספרים נוספים פרי עטו: וואָלקנס איבערן דאך (עננים על הגג), לונדון 1942; האַצמאַך-שפיל, לונדון 1947.

מאנגר הלך אפוא בתלמיה החרושים של מסורת יהודית עתיקה. הוא אומר זאת בפירוש בהקדמתו: "השירים שנאספו בספרון זה הם שוב סוג של שובבות ושעשוע, כדרכם של שחקני הפורים-שפיל שבכל דור ודור." דוגמה מפתיעה לכך יש באחד משירי החומש היפים שלו, "יעקב אבינו לערנט מיט זינגע זין 'מכירת יוסף'" (יעקב אבינו לומר עם בניו את מכירת יוסף), שבו תיאר את בני יעקב מתכוננים להציג את הפורים-שפיל בפני אביהם (אחת ההצגות המוכרות בפרטואר זה היתה "מכירת יוסף"). בהמשך עוד נתייחס לתופעה מאנגרית זו של "עיוותי" ההיסטוריה, שבה מתערבבים עבר ועתיד ואלמנטים שונים של פורים זוכים לקיום א־היסטורי עצמאי. כך קורה שמרדכי מביט בשעון והמן מדבר בטלפון עם בנו וזאת עורך העיתון, בני יעקב יכולים להציג מחזה על פורים ומרדכי יכול לזלול לתיאבון אוזנייהמן טריות...

על הסיפור המקורי של מגילת אסתר בנה מאנגר נדבך נוסף. הוא ברה מלבו עלילה חדשה וגיבורים (למעשה, אנטי-גיבורים) חדשים, ובראשם שולייט חייטים עני מרוד, רומנטיקן ומפסידן, ושמו פֶּסְטְרִיגְטָא. הלה מאוהב עד קצות אוזניו באסתר, חברתו משכבר הימים, שהיתה לפתע למלכה.² הוא מתחרה עם המלך אחשוורוש על לבה, ואהבה נואשת ונכזבת זו מביאה אותו לניסיון פתטי וכושל של התנשקות בחיי המלך, שבסופו של דבר עולה לו בחייו. לצדו של פסטריגטא אנו פוגשים גם במורו ורבו, אומן החייטים הזקן פונפֶּתָא (טיבם של שמות אלה – הכלאה של פועל בידיש וסיומת ארמית – יוסבר בהמשך). חייט מדופלם זה, חכם, טוב לב וירא שמים, הוא נציגו המובהק של "דור האבות", שנגדו מתמרדים שוליות החייטים.

אך לא רק דמויות חדשות משחקות לפנינו. מאנגר יצק תוכן חדש ומפתיע גם בדמויות המוכרות של המגילה: אחשוורוש הוא שליט אוטוקרטי רוסי או פולני, שיכור, טיפש ונהנתן, שתאוותו המינית אינה יודעת שובע; ושתי היא נסיכה סלאבית בלונדינית, מפונקת ופלרטטנית, הסוגדת לגופה המושלם ונהנית מהערצתם של קציני צבא צעירים וקשישים; בגתן ותרש הם מורדים מהפכנים המנסים

2. רעיון זה של אהוב שקדם לאחשוורוש מופיע בסיפור מוקדם של ש"י עגנון (בפסודונים 'מזל טוב') שנרפס בהמצפה ה, גיליון יא, 13 במארס 1908, וכותרתו: "מבני אדם, שכל ימיהם הם טועים ומבן אדם, שלא טעה כלום (מעשיה לכבוד פורים)". עגנון תיאר מחבר הכותב "חזיון יפה לתיאטר היהודי, אשר בו יסופר מעשיה יפה, כיצד אדם אחד נתאהב באסתר קודם שנשאה המלך אחשוורוש, אבל היא בצניעותה לא השגיחה בו ומרוב צרותיו הטיל עצמו לתוך הים".

להתנקש בחיי השליט השנוא; המן הוא גנרל אנטיפת ואנטישמי שעלה לגדולה מאשפתות – מחניף ומלקק כלפי מעלה, דורך ודורס כלפי מטה; זרש אשתו – מכשפה המקללת את בעלה ומנרבת לו עצות טובות, וזיזתא בנם הוא עורך עיתון הכלים סנסציוני בשם "חרשות טיפשות".

גם גיבוריה היהודים של המגילה – שבעיניים עממיות-מסורתיות נתפסים בדרך כלל כרמויות חיוביות שאין בהן רבב – מוצגים בדרך פרודית וביקורתית וכלל לא באור מחמיא. מרדכי בעל החטוטר והגבות השרופות, שנוהג להסתובב כמין שדכן ומטרייה בידו, מכונה אמנם "הצדיק", אך אינו אלא "יהודי חצר" גרוטסקי ומכוער, שתדלן עשיר הפועל בחצר הפריץ למען הקהילה היהודית, ולשם כך הוא מוכן להלשין וגם לרקוח עסקות אפלות עם השטן. אסתר היא יתומה יפהפייה, בודדה וחסרת ביטחון, שנקרעת בין אהבתה לשוליית החייטים המבטיח לה לכל היותר מכונת תפירה, לבין כתר המלכות המושך כאש ומבטיח עתיד נעים ונוח. יחסו של מאנגר אליה דו-משמעי באופן בולט: מחד גיסא, היא מסכנת את עצמה למען בני עמה; מאידך גיסא, היא זנוגת הבוגדת בהבטחותיה לאהובה ומכניעה את עצמה לחלוטין לדרישותיו של הרוד מרדכי. ככל גיבורי המגילה, גם אסתר של מאנגר היא מין תיבת תהודה שבוקעים ממנה קולות ובני-קולות רבים. אפשר להניח שברקע ציור דמותה מרמז מאנגר גם לאסתר אחרת – היא אסתרקה המוכרת היטב מן האגדה על אהובתו היהודייה של המלך הפולני קז'ימייז' הגדול (המאה ה-14). בזיכרון הקולקטיבי של יהודי פולין עוצבה גם דמותה הברדיונית של אסתרקה בקוטב שבין הערצה והוקרה על מסירותה לבני עמה לבין ביקורת וגיבוי על הסכמתה לשמש פילגשו של מלך גוי.

ברקע עולות לרגע ויורדות מייד דמויות שוליים רבות: זוסֶיָה החדרנית של ושתי ופֶּטְר שומר הארמון; ציפֶּלָה, רבקה ודבורה – שלוש חברות המביטות בושת ברכה אל הגרדום; הרב הזקן גדליה, חברו של מרדכי לקלויז החסידי; שרה-גיטל, אשתו (המנוחה) של פונפתא, ובתם הבוגרת חנה-דבורה, שאביה ניסה ללא הצלחה לשדך לפסטריגטא; שולייט החייטים לֶזֶר "הארוך" המזמר את אגדת פסטריגטא ירדו בסדרת היוע; שֶׁמֶש הגיהנום צדוק המוסיף זפת למדורה שבה מטגנים את המן; אמו הזקנה של פסטריגטא שאינה סולחת ל"זונה" אסתר; וכמובן המוני יהודים, חנוונים וחייטים, שנושאים עיניהם בתחינה אל מרדכי ואסתר ומקווים שיצליחו להצילם מן הרעה האורבת לפתחם.

כמו במגילה המקורית גם גיבוריו של מאנגר, יהודים וגויים, שנתם נודדת. אך מאנגר חושף את הסיבות "האמיתיות" לכך: אהבה נכזבת, בגידה, דאגה ורגשות אשמה מצד אחד, ונהנתנות, תאוות

שלטון וכוח ושנאה עיוורת ליהודים מצד אחר. ומעל כל אלה מרחף טווס הזהב, סמל הרומנטיקה הבלתי ממומשת או מושגת, סמל להוויה היהודית במזרח-אירופה שהיה אהוב על מאנגר. הטווס עף בשמי הלילה המכוכבים ומחפש את יום האתמול ואת השלמות שאיננה. עף, ובכל פעם משיל נוצה נוספת...

אפשר להניח שמאנגר הגה חיבה לכל הדמויות שברא, גם אם מתח עליהן ביקורת והציגן בצורה קומית ואף גרוטסקית. ועם זאת דומה כי לפחות בשירי המגילה לבו ואהבתו נתונים היו במיוחד לחברי אגודת החייתים "מספריים ומחט" – פונפא, פסטריגאט וחבריו השוליות. אלה הם בני הפרולטריון, מעמד הפועלים היהודי בפולין שבין שתי מלחמות העולם, ומאנגר, בעצמו בן למשפחת חייטים, שלבו נטה לסוציאליזם, ראה עצמו אחד מהם. דלותם, חלומותיהם התמימים וגאונותם המעמדית והלאומית קסמו לו, אך בעיקר התפעל מנכונותם למרוד במוסכמות הדור הקודם, שבשעת משבר המשיך ללכת בדרכים המסורתיות והפסיביות הישנות (בעולמה של מגילת אסתר "המקורית" היו אלה כמובן התפילה, התענית והשתדלנות). הפועלים הצעירים הללו – אנשי הבונד, הקומוניסטים או חברי התנועות הציוניות החלוציות – היו מוכנים לצאת למאבק פעיל של הגנה עצמית נוכח פורעים, וביטוי לכך הוא השיר "האומן פונפא מתכונן לתענית". אין פלא שמאנגר זכה להערצתם של חוגים אלה, וכעין ראייה היא שרבים ממתרגמי יצירתו לעברית (אברהם שלונסקי, מרדכי אמיתי, בנימין טנא, יעקב שבתאי, נתן יונתן ושמואל בונים) היו חניכי תנועות השמאל, במיוחד השומר הצעיר.

את שירי המגילה יש להבין ולפרש על רקע שתי יצירות נוספות של מאנגר: שירי החומש (למעשה אלה רק שירים מספרי בראשית, שמואל, מלכים ורות), שכבר הוזכרו לעיל ושנדפסו בשנת 1935; וסיפור גן העדן (די ווינדערלעכע לעבנס-באשריבונג פון שמואל אבא אבערווא; דאָם בוך פֿון גן-עדן), שנדפס לראשונה בוורשה בשנת 1939 ומתאר בדרך קומית את חיי היומיום בגן עדן מנקודת מבטו של אדם שחמק מן הסנוקרת שמחטיף המלאך לכל תינוק במעי אמו כדי שישכח את מה שראה קודם שנולד (תורגם לעברית בידי ק"א ברתיני, הוצאת עם עובד, תשמ"ב). בשלוש היצירות הללו – שתיים בשיר ואחת בפרווה – מופיעים גיבורי מקרא אהובים וידועים (כמו אדם וחווה, האבות והאמהות, דוד המלך ונשותיו בת שבע, אביגיל ואבישג), בהקשרים א־היסטוריים, בלתי צפויים ורבי-משמעים. מצד אחד הם אחוזים ומשולבים בטקסטים המקראיים או המדרשיים המקוריים, ומן הצד האחר הם מנותקים מן הזמן ההיסטורי הקונקרטי ומעורטלים לחלוטין מהסמכות הדתית ומהילת הקדושה שהעניקה להם המסורת הדתית לדורותיה.

בשירי החומש והמגילה, כמו גם בסיפור גן עדן, השתלבו אפוא שלושה מישורים של התבוננות אמנותית ופרשנית: מדרש חילוני-ביקורתי על הטקסט המקראי כשלעצמו; העתקת הגיבורים הקדומים אל תוך ההווה היהודי המסורתי במזרח-אירופה; התייחסות אקטואלית למציאות הפוליטית והכלכלית בת הזמן, קרי: פולין של שנות השלושים, ערב מלחמת העולם השנייה. כמעט בכל שיר או פרק ניתן לחוש ברברים הללו החוצים ומפלים אלה את אלה מעשה אמן.

שירי המגילה התקבלו בהתלהבות וזכו לפרסום רב, אך מלכתחילה לא נכתבו על-מנת שיעלו אותם על הבמה. והנה, בשנת 1965 העלה תיאטרון החמאם ביפו את ההצגה די מגילה פֿון איציק מאַנגער, "קומדיה מוסיקלית בידיש על פי שירי המגילה" בהמחזתו ובכימויו של שמואל בונים. שירי ההצגה זכו ללחנים נפלאים ולעיבוד מרהיב של דובי זלצר, ובלשון התוכנית שחולקה לצופים: "לחני השירים והמעברים המוסיקליים מבוססים על ניבים וסולמות המקובלים במוסיקה היהודית – אולם כוונת המלחין היתה להעלות חומר זה מנקודת ראותו של מלחין ישראלי". בסך הכל הולחנו חמישה-עשר שירים וחלקי שירים השייכים למחזור המקורי של שירי המגילה. כוכבי ההצגה היו בני משפחת פורשטיין (ההורים פסח'קה ולייליאן [לוקס]), ובנם מוטלה שנודע לימים כמייק בורשטיין, ולצדם זישה גולד, פֿרַלֶה מְגֶר וברונו פינק. ההצגה נהנתה מהצלחה יוצאת דופן, וככזו היתה להצגת היידיש שהועלתה מספר הפעמים הרב ביותר בתולדות מדינת ישראל, כמאתיים וחמישים הופעות (דברי הקישור בעברית, שחיבר חיים חפר, הסבירו לקהל הצופים את העלילה). בעקבות ההצלחה נדרה ההצגה גם לחו"ל. בשנת 1968 היא הועלתה על בימות ברודוויי שבניו-יורק, ומשם המשיכה גם להופעות בפני קהילות יהודיות בדרום אמריקה.³ למדינת ישראל חזר המחזמר המקורי בשנת 1988 כשהועלה מחדש על-ידי "התיאטרון בידיש" (דער יידישער טעאַטער אין ישראל, אביר-מולידו של תיאטרון יידישפיל), בכיכובם של יעקב אלפרין, מוניקה ורדימון, יהונתן סגל ואמו רות, ואחרים.

3. כמה משירי המגילה עובדו בשביל הטלוויזיה הישראלית לתוכנית "שעה טובה" ששודרה בפורים 1983 (המשתתפים היו יעקב בן סירא, אבי דור, אסנת וישינסקי, אברהם מור, שרי צוריאל וששי קשת). באותה שנה זכו שירי המגילה גם להפקת טלוויזיה גרמנית-ישראלית (בכימויו של אילן אלדר ובכיכובם של שלמה בראבא, יהונתן סגל, אביבה פו וניצה שאול). עלילת הסרט התבססה אמנם בקוויה הכלליים על שירי המגילה, אך למעשה יצרו הבמאי והתסריטאי (חיים חפר) סיפור חדש לחלוטין. בשל אופייה הבינלאומי של ההפקה, גיבורי הסרט דיברו אנגלית אך השירים הושרו בידיש.

בשנת 2010 שב תיאטרון יידישפיל להציג את שירי המגילה בבימויו של יצחק שאולי ובכיכובם של יעקב בודו, יהונתן רוזן, ואחרים.

מעניין כי מסורת שירי המגילה התגלגלה באותן שנים גם ביצירתו של משורר אחר – נתן אלתרמן, שמחזהו **אסתר המלכה** הוצג לראשונה בפברואר 1966 בתיאטרון הקאמרי בבימויו של גרשון פלוטקין. יצירתו זו של אלתרמן טעונה גם כן במשמעויות מודרניסטיות, אך היא נטועה בשושן, עיר הבירה התנ"כית המצויה בפרס, בלב האוריינט האקזוטי, ואילו מאנגר מיקם את זירת האירועים בלבה של ההווה היהודית המסורתית במזרח-אירופה.

למרבית ההפתעה, ולמרות ההצלחה הבימתית, שירי המגילה כמעט אינם מוכרים לקורא העברי. הם תורגמו לעברית בשלמותם רק פעם אחת, בידי מרדכי אמיטי (משירי המגילה, מרחביה: ספרית פועלים, 1953, עם עיטוריו של שרגא ווייל; מהדורה שנייה ומחודשת בשנת 1969). תרגומו של אמיטי הוא מיושן ומליצי לטעמנו, רחוק מאוד מן המקור ואינו תואם את משלבו הלשוניים הייחודיים של מאנגר. שירי מגילה בודדים תורגמו אייפה איישה, בדרך כלל בעיתונות היומית.⁴

במסה מקיפה על איציק מאנגר, שנספחה למהדורת שירים ובלדות שתרגם בנימין טנא, עמד רב סדן על קשיי התרגום של שירת מאנגר לעברית:

ואף-על-פי-כן לא חדלו עמים להריק מלשון ללשון, ובכללם, אולי בראשם, עמנו שהעמיד, ובקדמת קורות האדם, אגדת "שפה אחת ודברים אחדים" כברכה ופיצולה לשבעים לשון כקללה, כשם שהעמיד, ובאמצע קורותיו שלו עצמו, אגדת "תרגום השבעים" ופלאה. ולפי שעמנו מראשוני המתרגמים והמתורגמים, ראוי שנעשה את הכלל של מקרא ותרגום כזה-לעומת-זה, ככלל המחייב לא בלבד את הראשונות אלא אף האחרונות, וכבר שיבחתי רבים את הנסיונות להוציא מקור ותרגום לפי הכלל: דף-כנגד-דף.

4. כך למשל "סעורת המלך" בתרגומו של יוסי גמזו (ידיעות אחרונות, 9 במארס 1979), או "המזן מתכונן לנשף" ו"קינתה של ושת" בתרגומו של בני מר (הארץ, 14 במארס 2003; 6 במארס 2004). שני שירים נוספים, "המלכה ושת" הולכת לתליה" ו"קינתו של פסטריגתא", תורגמו בידי נחומי הרציון ונדפסו בכרך השביעי של הסדרה **אנטאָלאָגִיע פֿון ייִדישע פֿאַלקסלידער**, ירושלים: מאגנס, תשס"ד.

ובעקבות המלצתו של סדן, וכדי שלא ייעלמו מעיני הקורא מילות המקור בידיש וקשיי תרגומו, הבאנו אף אנו את שירת המקור של מאנגר, ולעומתה (אם כי לא דף כנגד דף) תרגום עברי, שמנסה לשמור לא רק על המילוליות של המקור אלא גם על הרוח העממית והרעננה של השיר. נוסף על עשרים ותשעה השירים המקוריים של מחזור שירי המגילה הוספנו כאן גם את השיר השלושים: "השיר על טווס הזהב" בתרגומו המופתי של בנימין טנא. שיר לירי זה נכלל בהפקת החמאם, והלחן המרגש של דובי זלצר הפך אותו, ובצדק, לחלק בלתי נפרד משירי המגילה.

ואם דבר חידוש יש במהדורתנו זו – הרי הוא הניסיון לחבר למילים גם קו וצבע, פרי עטו, מכחולו ורמיונו של הצייר-האמן. הניסיון השיטתי להביע את כלל שירת המגילה של מאנגר בתמונות רצופות – לא באיורים מקריים – הוא רובד פרשני נוסף, המביא לראשונה בפני הקורא העברי את ניוחחה הבשום והקסום של יצירת מופת זו.

David G. Roskies, "The Last Purim Players: Itzik Manger," *A Bridge of Longing: The Lost Art of Yiddish Storytelling*, Cambridge: Harvard University Press, 1995, pp. 230-265.

David G. Roskies, "The Golden Peacock: The Art of Song," *The Jewish Search for a Usable Past*, Bloomington: Indiana University Press, 1999, pp. 89-119.

Hirsz Abramowicz, "Hirsh Lekert and His Times," *Profiles of a Lost World: Memoirs of East European Jewish Life Before World War II*, Translated by Ewa Zeitlin Dobkin, Detroit: Wayne State University Press, 1999, pp. 132-142.

David G. Roskies and Leonard Wolf, "Introduction," *The World According to Itzik: Selected Poetry and Prose*, New Haven: Yale University Press, 2002, pp. xiii–xlvi.

Kathryn Hellerstein, "Beyond the Purim-shpil: Reinventing the Scroll of Esther in Modern Yiddish Poems," Benjamin Nathans and Gabriella Safran (eds.), *Culture Front: Representing Jews in Eastern Europe*, Philadelphia: University of Philadelphia Press, 2008, pp. 241-266.

Naomi Brenner, "Itzik in Israel: Itzik Manger's Yiddish in Hebrew Translation," *Prooftexts*, 28 (2008), pp. 53-84.

לאחר ההדפסה הראשונה של *מוגילה-לידער* בוורשה בשנת 1936, כלל איציק מאנגר שוב את שירי המגילה בספרו *מדרש איציק*, שראה אור בפריז בשנת 1951 לכבוד חג יובלו. למהדורה זו נוספו ציוריו של ארתור קולניק, המהדורה הבאה של *שירי המגילה*, שצולמה ממהדורת פריז, נדפסה בתל-אביב בשנת 1966 (הוצאת עמיקם) לכבוד הצגת די *מוגילה פון איציק מאנגער* בתיאטרון החמאם, ולמהדורה זו נוספה הקדמת המחבר בתרגום לעברית (כנראה עלידי חיים חפר). מהדורת פריז חזרה וראתה אור בדפוס-צילום בהוצאת י"ל פרץ בתל-אביב בשנת 1990. מהדורה אקדמית ראשונה של *מדרש איציק*, ושירי המגילה בתוכה, בעריכתו של חנא שמרוק, נדפסה בירושלים בשנת 1969 בהוצאת החוג לספרות יידיש באוניברסיטה העברית בירושלים, ושוב, בצורה מורחבת, בירושלים 1984 (הוצאת מאגנס). למהדורת "החוג ליידיש" נוספו מאמרים מאת דב סדן וחנא שמרוק, ביבליוגרפיה והערות לשוניות – זו גם המהדורה המוסמכת שבה השתמשנו לנוסח ביידיש. בשנת 1998 הופיעה ברודון שבגרמניה (Rock Theater, Dresden) מהדורה תלת-לשונית (יידיש, גרמנית ואנגלית) של כל שירי ההצגה ורברי הקישור (*Die Megille: Das grosse Text- und Liederbuch*). הספר המפואר כולל את תווי השירים שחיבר רובי זלצר, ציורי צבע של הבמאי שמואל בונים, תרגום מלא לגרמנית ורברי קישור באנגלית (ג' רדיון). בשנת 2002 הופיע מבחר מיצירתו של מאנגר, ובו כל שירי המגילה, בתרגום לאנגלית של ליאונרד וולף, בספר *The World According to Itzik: Selected Poetry and Prose*, בהוצאת Yale University Press.

דב סדן, "המשורר – ברו ותוכו", *איציק מאנגר, שירים ובלדות*, תרגם בנימין טנא, תל-אביב: על המשמר, תשכ"ט, עמ' ה-מו. מרדכי אמיתי, "אחרית דבר: הפורים-שפיל ו'שירי המגילה'", *איציק מאנגר, משירי המגילה*, תרגם מרדכי אמיתי, מרחביה: ספרית פועלים, 1969, עמ' 101-108.

י"ח בילצקי, *איציק מאנגר: פרקי מסה*, תל-אביב: ישראל-בוך, תשל"ו.

מחזות מקראיים ביידיש, 1750-1697, ההדיר לפי כתבי יד ודפוסים והוסיף מבוא חנא שמרוק, ירושלים: האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, תשל"ט.

חנא שמרוק, "המגעים בין הספרות הפולנית לבין ספרות יידיש על פי סיפור אסתרקה וקאזימיר הגדול מלך פולין", *ספרות יידיש בפולין: מחקרים ועיונים היסטוריים*, ירושלים: מאגנס, תשמ"א, עמ' 205-279.

דב סדן, "פולמוס ושוברו", *איציק מאנגער, מדרש איציק*, ירושלים: מאגנס, תשמ"ד, עמ' יג-כו.

חנא שמרוק, "מדרש איציק' ובעיית מסורותיו הספרותיות", *שב*, עמ' מט-סו.

שפרה אפשטיין, "דינאלי-שפיל" *בחסידות בובוב: ממחזה עממי לטקס פורימי*, ירושלים: מאגנס, תשנ"ה.

אהובה בלקין, *הפורים שפיל: עיונים בתאטרון היהודי העממי*, ירושלים: מוסד ביאליק, תשס"ג.

אלכסנדר שפיגלבלאט, *פינות בחולות: איציק מאנגר – חיים, שיר ובלדה*, תרגם יהודה גוראריה, ירושלים: כרמל, תשס"ט.